

Prof.dr. S. Groenveld

Regeren in de Republiek. Bestuurspraktijken in de 17e-eeuwse Noordelijke Nederlands: terugblik en perspectief

Universiteit Leiden

Regeren in de Republiek

Bestuurspraktijken in de 17e-eeuwse Noordelijke Nederlanden: terugblik en perspectief

Rede uitgesproken door

Prof.dr. S. Groenveld

ter gelegenheid van zijn afscheid als bijzonder hoogleraar in de

Geschiedenis en Cultuur

van de Republiek der Verenigde Nederlanden, 16e-18e eeuw

aan de Universiteit Leiden

vanwege het Leids Universiteits Fonds

op vrijdag 19 mei 2006

Universiteit Leiden

‘Reeds in December 1649 was in de Staten van Holland voorgesteld, een commissaris naar Engeland te zenden. Het werd echter Mei 1650, voor de hiertoe aangewezen Mr. Gerard Schaep Pietersz. naar Londen vertrok’.

Zo vertelt ons G.W. Kernkamp in zijn nog steeds goed bruikbare biografie van stadhouder Willem II uit 1943. Tegen de Hollandse missie van Schaep, vervolgt hij, kwam zware kritiek van wat hij ‘de Oranjepartij’ noemde. Deze ‘ging zelfs verder, en verkondigde, dat Holland door deze zending in strijd met de Unie had gehandeld, die immers verbood, dat een afzonderlijk gewest onderhandelingen aanknoopte met een vreemden Staat. Holland ontkende echter, dat dit laatste het geval was, maar het hield vol, dat elk gewest wel degelijk het recht had, bij een vreemden Staat voor zijn particuliere belangen op te komen, en dat dit ook vroeger zonder tegenspraak was gebeurd’.¹

Op deze kwestie stuitte ik in 1963, toen ik als jong student aan de Amsterdamse universiteit mijn tentamen Nieuwe Geschiedenis voorbereidde. Ging het hier om een politiek probleem of om een staatsrechtelijk? Speelde daar soms ook een complex van mentaliteiten doorheen die wij samenvatten met de term ‘particularisme’? Was zo’n gewestelijk gezantschap moreel wel aanvaardbaar? Was het te zien als het resultaat van economisch egocentrisme van één provincie? Achter de missie-Schaep zaten dus grote algemene vraagstukken. Zo groot dat twee doctoraalscripties voor behandeling ervan veel te weinig waren.² Deze vraagstukken bepaalden in feite een deel van mijn onderzoek en van mijn onderwijs in volgende jaren. Een aantal resultaten daarvan wil ik hier samenvatten, een aantal lijnen aangeven en open einden signaleren.

Vroeger onderzoek

Natuurlijk was naar zulke algemene vraagstukken al eerder onderzoek gedaan, al tijdens de bestaansperiode van de Republiek en zeker daarna. Onderzoek dat, evenals vanzelfsprekend ook het tegenwoordige, niet los is te zien van vragen, opvattingen en methoden van de tijd waarin het werd verricht.³ Zuiver academisch van aard werd het pas in de tweede helft van de 19e eeuw.

In de eerste helft van de 19e eeuw was de bestudering van de Republiek met name gekoppeld aan denken over de actuele politieke situatie binnen het nieuwe, centraal bestuurde Koninkrijk der Nederlanden met zijn noordelijke en zuidelijke component. Eenheid moest hier nog groeien. Een door de Romantiek gekleurd nationalisme kon in het gebied van de voormalige Republiek pas wortel schieten na de afscheiding van België. En daarmee ook een vernieuwde historische belangstelling. Hieraan bleven nog lang de principes van de Duitse Historische Rechtsschool van Eichhorn en Savigny vreemd, evenals erdoor gestimuleerde uitgaven van vooral formele bronnen.⁴ Dit wilde overigens niet zeggen, dat hier geen bronnenedities van verwant formeel karakter ter beschikking stonden. Al sinds de 17e eeuw waren privileges, charters, ook losse resoluties gepubliceerd in plakkaatboeken ten behoeve van bestuurders van steden en gewesten, niet voor historici. Het eerste plakkaatboek was juist met dat doel in 1644 samengesteld door dezelfde Gerard Schaep, die later naar Engeland werd gestuurd. In de 18e eeuw hadden verlichte, juridisch-antiquarische geleerden vanuit hún invalshoek deze taak voortgezet.⁵

Als hij vanuit zijn eigen centraal geregeerde staat terugblikte naar het verleden ontwaarde de vroeg-19e-eeuwer daar slechts een unie van zeven soevereine gewesten met op haar grondvlak een groot aantal autonoom handelende steden en heerlijkheden.

den. Jan Rudolf Thorbecke, juridisch, filosofisch en historisch geschoold in de kring der Historische Rechtsschool - hij wel - maar zijn inzichten meer en meer verbindend met de politieke praktijk, wilde de Republiek wel beschouwen als stadium in een organisch groeiproces binnen de Lage Landen. Een periode met een eigen karakter, een eigen innerlijk beginsel en ideaal, maar tegelijk ook met de plicht dit beginsel hoog te houden voor het volgende tijdvak. Verwaarlozing daarvan zou echter leiden tot chaos in de toekomst. En dat was wat Thorbecke, anachronistisch, de 18e eeuw verweet. Na de Gouden Eeuw zag hij in die eeuw regenten die helemaal geen aandacht hadden voor onderwerpen van gezamenlijk belang, zelfs helemaal niet voor zaken, voor wetgeving, maar alleen voor personen, voor zichzelf en hun eigen interesses. Hij bespeurde een Republiek die 'leed aan eigene wanstaltigheid', waar 'logheid gold voor wijsheid', waar 'de leden van de Statenvergadering de regering [d.w.z. het regeren]' belemmerden door uitstel en afstel in plaats van beslissen, waar 'vadsige mensen' de toon aangaven en een zeldzame, scherpzinnige hervormer zoals de 18e-eeuwer Simon van Slingelandt geen gehoor vond.⁶

Een probleem op zichzelf bood de persoon van de stadhouder. De centrale staat van de 19e eeuw was opgebouwd rond Oranje - het Huis, waartegen Thorbeckes geestelijke voorvaderen, de Patriotten, juist nogal te hoop waren gelopen. Thorbecke had wel waardering voor prins Willem III omdat die er in was geslaagd 'daar, waar, uit hoofde van de gebreken onzer inrigting, nalatigheid, radeloosheid of twist pleegden te heerschen, eenheid van besluit, spoed in het handelen, volharding in het tot stand brengen te doen plaats grijpen'. Maar helaas had de prins, gedreven door zijn internationale aspiraties, verzuimd om deze aanpak door ingrijpende wetgeving blijvend te verankeren. Zozeer was Thorbecke overtuigd van de juistheid van een centraal bestuur, dat zelfs

Filips II, nota bene de vorst tegen wie de Nederlanders ooit in opstand waren gekomen, van hem een positieve waardering kreeg. Had de koning in 1570 met zijn Criminele Ordonnantiën niet centrale wetgeving tot stand laten brengen waardoor eenheid had kunnen ontstaan in de chaos van het provinciale en lokale strafrecht en strafprocesrecht? En tekende het de gewesten niet, dat zij zich hiermee niet hadden geconformeerd?⁷ Ten behoeve van zijn eigen tijd had Thorbecke dus een positief beeld van de Oranjes nodig. Opvallend is, hoe hij daarbij in de pas kwam te lopen met zijn antirevolutionaire tegenpool Groen van Prinsterer. Maar voor Groen, tegelijk beheerst door zijn calvinisme en door Duitse en Franse historiografische invloeden, gold niet alléén Oranjes tegenwicht tegenover ongebreideld Statengezag. Willem de Zwijger en zijn nazaten verdienden, naar zijn mening, vooral grote waardering dankzij hun strijd voor de calvinistische, 'ware' religie.⁸ Groen bracht die waardering voor het Huis, waarvan hij een aantal jaren de archivaris was, bovendien tot uiting in de eerste echt grote Nederlandse bronnenpublicatie van deze eeuw: *de Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau*, waarvan het eerste van de dertien door hem geredigeerde delen in 1835 verscheen. Deze editie met haar accent op de centrale positie van het Oranjehuis, toen en nu, was niet langer verlicht juridisch-antiquarisch van inhoud, maar politiek-historisch. Centralisatie, orangisme, formalistische en geleidelijk aan een meer politiek-historische benaderingswijze - zij bepaalden ook in de tweede eeuw helft de geschiedschrijving toen deze wetenschappelijke verdieping en erkenning kreeg. Boven een aantal stellig bekwame historici stijgt dan natuurlijk Robert Fruin uit. Deze trad in 1860 in Leiden aan als hoogleraar in de vaderlandse geschiedenis met zijn befaamde oratie *De drie tijdvakken der Nederlandsche geschiedenis*. Daarin klonken de inmiddels veelgehoorde reserves ten aanzien van de Republiek

op bezonken, maar niettemin duidelijke wijze door. Zeker, stelde de oud-liberaal Fruin: de Zeven Provinciën werden vóór alles gekenmerkt door vrijheid en onderscheidden zich daardoor van de vroegere Habsburgse landen. Maar: de 'vrijheid onzer republiek ging gepaard aan machteloosheid der regeering'. De 'eenheid van den staat werd verbroken' door de Opstand, 'veel voortreffelijke staatsinstellingen als onze vroegere landsheeren ons geschonken hadden' gingen verloren, gebrek aan leiding - hij bedoelt centrale leiding - voerde de boventoon. Had de Opstand, de 'noodzakelijke opstand tegen onzen vreemden vorst', de resultaten van de Habsburgse staatsvorming niet gestuit - dus waren de zeventien Nederlanden goed bestuurd bijeen gebleven - 'een machtige natie zouden wij geworden zijn'. De kans daarop was in de 19e eeuw pas herleefd door de invoering van het centrale bestuur met de Oranjemonarchie. 'De republiek is een voor goed vervlogen tusschentijd'. De oude staatsinstellingen golden nu gelukkig niet meer, vrijheid was zelfs in plaats van privilege, uitzonderingsrecht, geworden tot een recht voor allen.⁹ Fruins centralistische benadering van de Republiek, zijn kijk van bovenaf, bleek ook tijdens zijn colleges over de voormalige staatsinstellingen. In die colleges bouwde hij overigens voort op een opzet van Thorbecke, zij het niet kritiekloos: diens beeld was niet dat van de werkelijkheid, maar slechts de papieren waarheid van de wetten.¹⁰ Fruins door grondig onderzoek onderbouwde collegestof werd aan de hand van zijn eigen notities, aangevuld met aantekeningen van een tiental van zijn studenten, na zijn dood gepubliceerd in zijn nog steeds onmisbare *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*.¹¹ Daarin gaat een bespreking van de Staten-Generaal, de Raad van State en de Admiraliteiten voorop, dan pas volgt een uitwerking van de instellingen van de soevereine gewesten.

Lokale bestuursstructuren worden helemaal niet in de beschouwingen betrokken.

Even tekenend is dat Fruin hier voor de periodisering momenten uit de levens van de Oranjes gebruikt. Een eerste fase liep van 1588 'tot den dood van Willem II', een tweede tot 1795; binnen de tweede periode liggen de cesuren precies bij het overlijden of aantreden van volgende stadhouders. Voor Fruin vormden de Oranjes de belichaming van een nu eenmaal niet te ontberen centraal element. Ook al hadden zij er geen speciale bevoegdheden toe, toch traden zij meermalen 'als handhavers der eenheid van den staat op'. Zelfs was het te verontschuldigen dat Maurits en Willem II daartoe in 1618 en 1650 een staatsgreep niet schuwden: men was 'in omstandigheden geraakt [...] waaruit geen uitweg mogelijk was, dan door een onwettige daad'.¹² Maar toch, zwart-wit werd alles bij Fruin hiermee niet, getuige wat hij in 1889 in een brief schreef: 'Slingelandt noemde onze republikeinsche constitutie een regeering van persuasie; hij bedoelde een stelsel van geven en nemen, van plooiën en schikken tusschen de partijen. Onze volksaard, geloof ik, is tot zoo eene nog steeds het meest geneigd'. Overleg in Statenvergaderingen en vroedschappen vond wel degelijk plaats, en hoorde bij de Republiek.¹³ Deze standpunten leefden volop voort in de 20e eeuw en leidden tot nieuwe bronnedities van even centralistische snit. Voorstellen daartoe uit 1904 beoogden publicaties van de resolutiën van de Staten-Generaal als eerste - en daarvan zou het ook komen, van die van de Raad van State, van geschriften van de Oranjes en van de diverse raadpensionarissen. Maar daarnaast werden nu ook documenten van de VOC en de WIC gewenst, en van de 'betrekkingen met bepaalde handelsgebieden'.¹⁴ De economische geschiedenis had haar intrede gedaan, het primaat van de 19e-eeuwse politiek-historische benadering begon te verzwakken.

De nieuwe invalshoeken brachten ook andere visies op de Republiek en bestrijding van het bestaande beeld. Fundamentele kritiek op Fruins these, zij het vol waardering en elegantie ten aanzien van de oude meester, kwam in 1962 met I. Schöffers Leidse inaugurele oratie *Ons tweede tijdvak*.¹⁵ Geïnternationaliseerd onderzoek en de komst der sociale geschiedenis beïnvloedden inmiddels de bestudering van processen van staatsvorming en bestuur. De monarchale ontwikkelingen in de diverse Europese staten waren steeds als ‘nieuw’ beschouwd. Maar brachten zij in de praktijk wel zoveel fundamentele wijziging in de structuren en bestuursorganen, zoveel bureaucratisering en efficiëntie als werd beweerd op grond van het vroegere ideaalbeeld en van de indrukken, opgedaan uit wetten en verordeningen? Het antwoord moet ontkennend luiden. De nieuwe monarchen hadden voor hun centrale bestuur volop de steun nodig van de ‘oude’ regionale en lokale machthebbers. De laatsten hielden ook nu hun persoonlijk belang en dat van hun regio’s goed in het oog en stonden zo min mogelijk bevoegdheden af. Een nieuwe ambtenarij werd, voorzover zij al werd ingevoerd, door hen gewantwoord. Bovendien was een omvangrijke bureaucratisering voor de vorsten veel te duur. ‘Het is niet moeilijk te zien dat de structuur van de Republiek in wezen met die van de andere staten in West-Europa overeenstemde’, aldus Schöffers. Zelfs heerste in de Zeven Provinciën meer dan elders een ‘ongewone kracht en frisheid’ dankzij het opkomende burgerlijke karakter van vele aristocraten en het aantreden van nieuwe families bij de totstandkoming van de Republiek. Kenmerken die weliswaar in de loop der tijd vefletsten en dan zouden bijdragen tot stagnatie en achteruitgang. Tegenover het nieuwe van de monarchie hadden mensen als Thorbecke en Fruin de structuren in de Republiek het resultaat van een ‘conservatieve revolutie’ genoemd, van een Opstand

die slechts gericht zou zijn geweest op het behoud van bestaande lokale en regionale verworvenheden. Een *Fremdkörper* in Europa. Maar in de praktijk bleken haar structuren niet zo afwijkend. Waren ze eigenlijk wel zo ouderwets en onwerkbaar, zo star en indruisend tegen elke wens tot vooruitgang? Was, bovendien, voor iedere 17e-eeuwer, zowel in de Republiek als daarbuiten, een denken vanuit een centralistisch gezichtspunt wel zo vanzelfsprekend? Kon voor hem staatkundige modernisering alleen maar uitgaan van de monarchie? Ofwel: was er volgens toenmalig denken en doen maar één lijn van staatsvorming mogelijk? Een antwoord kan pas worden gegeven na grondige bestudering van structuren en mentaliteiten.

Een gesegmenteerde samenleving

‘Waar kan de eigenlijke waarborg en het houvast onze burgerlijke vrijheid [...] voor elk en voor allen het veiligst résideren? Bij ene nationale Representatie, naar de orde der Fransen, dat is boven in de zwaaiende kruin? Of, volgens de aard onze provinciale representatiën, onder bij de vaste grondwortels?’ Het was in 1795, juist op de overgang van de oude gedecentraliseerde structuren naar de nieuwe centralistische, dat de Patriot J.H. Swildens deze vraag stelde.¹⁶ Nu was Swildens toen weliswaar een federalist, voor wie de nadruk dus op de laatste mogelijkheid lag. Maar omdat hij hiermee ook toen nog de opvattingen van een meerderheid van zijn landgenoten vertolkte, wijst hij ons voor de voorbijgane tijd duidelijk de weg. Wij moeten de Republiek leren kennen door haar vanaf het grondvlak, bij de wortels te bestuderen en van daaraf naar boven te kijken. En niet, zoals de 19e-eeuwers en voordien ook de koningen deden, van boven naar beneden, vanuit de kruin, het centrale punt - als dat er toen al was. Wij dienen ons te concentreren op mentaliteiten, en op individuele

personen en groepen op dat grondvlak die bestuurders leverden en de inhoud van bestuursmaatregelen aandroegen. De tijd van de Republiek was er een waarin het nationalisme als samenbindende kracht nog geheel ontbrak. Maar 17e-eeuwers spraken wel over hun natie en hun patria. Semantisch onderzoek kan ons leren, wat zij daarmee bedoelden. Zulk onderzoek had kort na de Tweede Wereldoorlog niet kunnen plaatsvinden: daarvoor was het begrippenpaar toen te beladen. Maar rond 1980 kon een volgende generatie het wel ter hand nemen. Het maakte duidelijk dat aan beide begrippen in principe een connotatie met 'staat' grotendeels of geheel ontbrak. Natie bleek een sociaal-psychologisch begrip. Het betrof de groep waarin men geboren was, of voor sommigen iets ruimer: de groep waartoe zij zich primair rekenden op het moment waarop zij het woord gebruikten. Omdat in deze eeuwen veler blik begrensd werd door de gezichtseinder, was zo'n groep maar klein. Zij leefde in een beperkt gebied, aangeduid met patria, vader- of moederland. Dit was slechts een geografische aanduiding. Binnen één patria konden dus diverse naties wonen. Sentimenten voor zo'n groep en voor zo'n gebied kan men aanduiden als nationaal gevoel en lokaal patriottisme.¹⁷ Star waren zulke gevoelens overigens niet. Wie verhuisde, maatschappelijk steeg of andere sociale wijzigingen doormaakte kon een nieuwe groep als zijn natie gaan zien. Nederlandse opstandelingen in de late 16e eeuw, die samen de strijd tegen Filips II voerden, gingen hun groep van medestrijders aanmerken als hun natie. Tussen 1576 en 1580 noemden zij de leden van die groep zelfs enige tijd patriotten, 'vrays patriots, liefhebbers van 't vaderland'. En in de Republiek konden regenten die van stedelijk tot gewestelijk niveau waren gestegen het totaal van hun provinciale collega's desgewild als natie aangeven. Een nieuwe groep zoals deze bewoog zich over een groter territorium, in meer patriae.

Ook dát werd dan bewust onder woorden gebracht: men noemde dit gebied zijn 'gemene vaderland'. Ook hiervoor konden warme gevoelens worden ontwikkeld. Johan de Witt bijvoorbeeld, de Dordtenaar die raadpensionaris werd, noemde het gewest Holland meermalen 'ons algemeene lieve vaderlandt'.¹⁸ Overigens verhinderde dit alles sommigen niet, desgewenst terug te keren naar hun voormalige natie en patria. Ook andere groepsbindingen hadden soms eenzelfde niet per se permanent karakter. De ene overigens meer dan de andere. De familia, de familie in de ruimste zin des woords, compleet met soms verre verwanten en nauw gelieerde niet-familieleden - 'vrienden' -, was veelal een zo hechte gemeenschap dat menigeen daaruit bijna niet loskwam. Voor sommigen was zij dan ook hun natie. Het individuele lid ervan was aan de familia in feite ondergeschikt: zijn prestaties straalden positief op de andere leden af, zijn misstappen brachten allen schade. Luuc Kooijmans onderzocht de vriendschapsbanden bij de Huydecopers, ikzelf bekeek op beperktere schaal Constantijn Huygens als pater familias.¹⁹ Huygens' optreden ten bate van zoons en neven droeg allerlei trekken van nepotisme in zich, vorm eigenlijk van een steeds sterker opkomende patronage of cliëntelisme. Huygens leidde een eigen netwerk van verwanten, aangetrouwden en 'vrienden'. Onder de eersten bevonden zich generaties Doubleths, van vader op zoon ontvangers-generaal van de Republiek, en zwager David le Leu de Wilhem, lid van de Nassause Domeinraad. Tot de vrienden behoorde Johan Eyckberg, eerst tweede man op de secretarie van de Raad van State onder Constantijns oudste broer Maurits, en na diens dood niet alleen de nieuwe secretaris van de Raad, maar ook de tweede echtgenoot van Maurits' weduwe Petronella Campe. Het was een netwerk met een groot aantal ambtenaren, dat door Constantijn tegelijk werd aangehaakt aan de cliëntèle van de Oranjes. Zelf was hij

tussenpersoon tussen het prinselijke Huis en de lagere cliënten ervan. Echter: hoe sterk zo'n binding van cliënten aan een zo hoge patroon ook was, toch ontstonden daarin wel breuken en kwamen leden buiten de cliëntèle te staan. In het geval van Huygens' familia gebeurde dat overigens niet. Groepsvorming deed zich onvermijdelijk ook voor op het politieke toneel, maar heel anders dan vanuit 19e-eeuwse optiek was gemeend. Vanuit het toenmalige centralistische denken moesten staatkundige tegenstellingen in de Republiek wel voortkomen uit botsingen tussen partijen van landelijke reikwijdte. Men meende die ook te kunnen aanwijzen: men zag Prinsgezinden tegenover Staatsgezinden, zo ongeveer monarchisten tegenover republikeinen. In de Staten-Generaal zouden zulke partijen hebben opgetreden, daaronder waren dan zoiets als lokale of gewestelijke afdelingen actief. Maar op het grondvlak rondkijkend ontdekte D.J. Roorda omstreeks 1960 het verschijnsel factie - herontdekte hij het eigenlijk, want de 17e-eeuwer kende het ook al en noemde het zelfs zo. De factie was een meestal kleine groep van lokale regenten, vaak geconcentreerd rond één persoon of familie, die andere soortgelijke groepen de voorrang betwistte. Enige organisatiestructuur kende zij niet, haar bestaan was dikwijls van korte duur. Volgens Roorda zou zij niet door enige ideologie zijn gedreven, naar de mening van M. van der Bijl, uit 1981, had zij soms wel degelijk ook niet materiële, vooral religieuze achtergronden, zeker in Zeeland.²⁰ Maar als het om bovenlokale samenwerkingsverbanden ging, werd ook Roorda nog beheerst door het 19e-eeuwse beeld. Dus onderscheidde ook hij nog partijen die hij omschreef als bundelingen van lokale facties, en gaf hij daaraan de traditionele namen. Verdergaand onderzoek liet echter zien dat hiervan geen sprake was. Ook op gewestelijk niveau, in de provinciale Statencolleges, bleken facties voor te komen. Vanuit lokale achtergronden opgebouwd - van beneden naar boven dus -

klonterden zij hier om een krachtige persoonlijkheid - een raadpensionaris, een cliënt van de prins van Oranje ook wel - of om de vertegenwoordiging van een sterke stad zoals Amsterdam in Holland. Familiale relaties tussen gedeputeerden van verschillende steden vormden soms het cement, gemeenschappelijke belangen van sommige steden brachten anderen samen. Handelssteden zoals Amsterdam en Dordrecht stonden in Holland bij herhaling tegenover nijverheidssteden zoals Leiden en Haarlem. Landsteden als Goes en Tholen verdedigden in Zeeland herhaaldelijk hun belangen - en die van hun eilanden - tegenover het overheersende handels- en bestuurscentrum Middelburg. Echter: al leek het op dit niveau om nogal uitgekristalliseerde structuren te gaan - toch hadden ook zulke provinciale facties dikwijls een korte levensduur en wisselden zij veelvuldig van samenstelling. Zowel individuele leden als hele delegaties van bepaalde steden stapten bij wijziging van de omstandigheden gemakkelijk naar andere verbanden over. Vanuit een later denken in partijen was dat gezien als verregaande onbetrouwbaarheid en opportunisme; binnen de Republiekse samenleving was dat niet per se het geval, alleen al doordat lokale belangen nu eenmaal zwaar wogen. In de Staten-Generaal herhaalde zich dit patroon. Daar waren evenmin partijen, wel facties, nu met gewestelijke en soms toch nog lokale achtergronden. Zulke facties werkten over provinciegrenzen heen met elkaar samen, waren dan een landelijk fenomeen. In 1684 vonden bijvoorbeeld een Hollandse factie rond Amsterdam en Dordrecht, het Zeeuwse Middelburg, een Utrechtse factie en de noordelijke gewesten Friesland en Groningen elkaar in tegenstand tegen de politiek van Willem III. Maar ook in gevallen zoals dit kan niet van ideologie worden gesproken. Datzelfde geldt bijvoorbeeld voor het gedrag van de Utrechtse edelman Johan van Reede van Renswoude en zijn aanhang. In de jaren 1640 werkten dezen

tamenlijk nauw samen met Frederik Hendrik van Oranje, dankzij zich wijzigende omstandigheden in de jaren 1650 en 1660 met raadpensionaris Johan de Witt, en na 1672 nog enige tijd met Willem III van Oranje.²¹

Sterk, maar evenmin per se permanent voor een ieder, bleken banden van kerkelijke aard. Ook die banden waren primair lokaal bepaald. Alle kerken in de Republiek, zowel de gereformeerde publieke kerk als de protestantse dissenterkerken en de oude kerk van Rome, boden tegelijk binding van dogmatische en van sociale aard. Vooral naarmate de 17e eeuw vorderde en uit een aanvankelijk grote middengroep van onbeslist de kerken zich uitkristalliseerden, ontstond een zo sterke verkokering dat deze als een eerste fase van eeuwenlange verzuiling kan worden beschouwd. De binding door de leer werd er nadrukkelijk beleefd. Daaruit vloeiden naar buiten toe gevoelens van afwijzing van andere dogmatieken voort, scherpe bestrijding van andere kerken soms, maar ook mildere beleving van eigenheid naast die van andersdenkenden. En naar binnen bracht iedere leer de leden tot het inrichten van vormen van cultureel contact met of sociale zorg voor de huisgenoten des geloofs. Het ging dan niet alleen om ondersteuning van armen, ouderen en wezen, maar evenzeer om morele of zakelijke hulp bijvoorbeeld ten overstaan van overheid of notaris. Bijschooltjes werden door leden opgericht om de volgende generatie te doen opgroeien in de kennis van de eigen principes, beroepsopleiding werd gezocht in de firma's van gemeenteleden van wie ook bij voorkeur de handelswaren werden gekocht. Zelfs culturele organisaties deden al in deze tijd hun intrede. Het patroon dat zich in de late 19e eeuw in veel uitgewerktere vorm ontwikkelde diende zich hier reeds nadrukkelijk aan.²²

Van natie en familie naar factie en kerk is ons beeld geleidelijk verschoven van sterke nadruk op mentaliteit naar meer accent op structuur. Er bestonden collectieve instellingen waarop het

stadsbestuur een beroep kon doen of waaraan het taken kon overdragen. M. Prak ziet ze als onderdeel van een sociaal systeem, dat hij 'corporatisme' noemt.²³ Behalve om de kerk gaat het dan om gilden en neringen, om stedelijke schutterijen en gebuurten waaraan andere onderzoekers blikverruimende studies hebben gewijd.²⁴ De 17e-eeuwse samenleving was gesegmenteerd - dat wel - maar daarmee was zij nog niet één grote chaos, onbestuurbaar door botsende groepsegoïsmen en individuele interesses, zoals sommige 19e-eeuwers suggereerden. De leden van de ene groep sloten zich niet volledig af van die van de andere. Zij behoorden integendeel meermalen tot diverse collectiviteiten tegelijk, al voelden ze daarvoor niet steeds dezelfde mate van loyaliteit. De kerkelijk bepaalde zuil bijvoorbeeld isoleerde haar leden niet uit de verdere samenleving - net zo min als haar nazaat, de 19e-eeuwse zuil dat ooit volledig heeft gedaan.

Niettemin is het, teneinde zicht te krijgen op de bestuurspraktijk, goed om de nadruk te leggen op de afzonderlijke groepen en de verschillen daartussen. Primaire aandacht voor overlappingen, voor inhoudelijke overeenkomsten tussen die groepen, met beperktere belangstelling voor hun tegenstellingen, is object van anderssoortig onderzoek, ter beantwoording van andere vragen. Dus spreek ik in dit verband van verzuildeheid op kerkelijk terrein en niet van de door W.Th.M. Frijhoff geïntroduceerde omgangsoecumene. Bij bestudering van de tolerantie en coëxistentie binnen de Republiek zou dat heel anders kunnen liggen.²⁵ Juist het onderkennen van omliggende groepen, de kennis van daarbinnen heersende opvattingen en van de interactie met andere groepen bieden ons de mogelijkheid om de beweeglijkheid van het dagelijks leven vast te stellen, om ontwikkelingen door de loop der tijden aan te wijzen en te verklaren. De interactie tussen de groepen veroorzaakt immers dynamiek. R.J.C. van Maanen noemt dat 'een permanent proces [...]' waarin

onvermijdelijk aanhoudend meningen, ideeën, botsende belangen en gemeenschapszin samenkomen'. Binnen stedelijke samenlevingen onderscheidt Van Maanen interne en externe dynamiek. De eerste is dan geconcentreerd op een min of meer afgesloten gemeenschap - de stad - de tweede is 'het beïnvloedingsproces van een stedelijke samenleving op haar nabije of ver verwijderde omgeving'.²⁶ Dit onderscheid biedt ook een goed uitgangspunt voor nadere bestudering van de bestuurlijke verhoudingen binnen de Republiek, op verschillende niveaus, van de bodem opwaarts.

Lokaal bestuur

Fruin besteedde in zijn *Geschiedenis der Staatsinstellingen* geen specifieke aandacht aan het lokale bestuur. Sindsdien is onze kennis op dat punt wel toegenomen, alleen al dankzij de totstandkoming van inmiddels vele stadsgeschiedenissen. Wij weten méér over afzonderlijke stedelijke besturen, wij worden ons bewust van de talloze variaties op een algemeen stramien, en maken onderscheid tussen een Oost- en een West-Nederlands model.²⁷ Maar voor het formuleren van genuanceerde kenmerken van het 17e-eeuwse stadsbestuur is het nog te vroeg. Nog veel sterker geldt dit voor plattelandsbesturen.²⁸ Vooral over de praktische bezigheden en de afbakening van de werkzaamheden der verschillende lokale bestuursorganen ten opzichte van elkaar is nog veel onduidelijk. Waarop concentreerden zich de burgemeesteren, wat omvatte de politieke taak die de schepenen hadden naast de rechtspraak, wat was de functie van een vroedschap - als er in een bepaalde stad al een vroedschap was - of van de gemeenslieden? Toch zijn op enkele punten wel eerste patronen zichtbaar geworden. Dat stedelijke en plattelandsbesturen - behalve op het Friese land - zonder verkiezingen werden bemand met leden van de lokale elite - dát wisten wij wel. En ook, dat de lokale

bevolking tegen die praktijk geen bezwaren had zolang zij geen misbruik bespeurde. Duidelijker wordt nu ook, dat vooral in de steden de omvang van de taken van deze colleges in de loop van de eeuw sterk groeide en de werkdruk te zwaar werd. Dus droeg de magistraat bepaalde taken over aan commissies of 'besognes' uit zijn midden, een wijze van doen die wij ook op hoger niveau zullen tegenkomen, of aan nieuwe, lagere organen. Zo werd in grote steden de berechting van kleine vergrijpen door de schepenenbank toevertrouwd aan lagere rechtbanken: een Kleine Bank in Haarlem of een college van Vredemakers in Leiden. Zelfs werd de oplossing van burenruzies hier en daar naar het allerlaagste niveau doorgeschoven: naar een gebuurte, een eenheid van maar enkele straten binnen de stad. In zo'n gebuurte beslechtte de hoofdman of deken ervan zulke problemen, onder meer door middel van handslag of het eisen van enkele vriendelijke woorden.²⁹

Maar was de gewone stedeling monddood, zoals steeds is beweerd? Vast staat dat besluiten werden genomen door de stedelijke overheid. Deze voerde enerzijds resoluties van de gewestelijke Staten ter plaatse door, en bereidde anderzijds zulke Statenresoluties mede voor. En binnen de stad vaardigde zij op basis van haar keurbevoegdheid zelf verordeningen uit. Maar heel wat tijd besteedde zij aan talloze kleinere onderwerpen van binnensteedse aard. Door wie werden die onderwerpen aangedragen? Hoe verliep de besluitvorming daarover? Zorgvuldige analyse van resultaten van enkele doctoraal werkcolleges - over het bestuur van Leiden en over de omgang van de overheden met de drukpers - leverde veelzeggende resultaten op.

Een groot aantal thema's werd van buitenaf of onderop aangedragen. Van allerlei kanten werden brieven gestuurd. En individuele inwoners of groepen richtten zich met grote regelmaat tot het stadsbestuur met rekestten, waarin zij

verzoeken deden of voorstellen lanceerden. Dit constateerde tegelijkertijd in Amsterdam H.F.K. van Nierop.³⁰ Tekenend was de procedure. In 1639 vroeg in Leiden een gebuurte aan de noordzijde van de Oude Rijn een stenen beschoeiing langs zijn deel van de rivier. Als argument voerde het aan, dat zo'n beschoeiing aan een buurtje even verderop ook al was gegund. Het antwoord was positief. Het eerdere besluit gold als precedent. Daaraan voegde het stadsbestuur nu een tweede toe van gelijke strekking. Dit bleek de meest gevolgde werkwijze, zoals trouwens ook in menig rechtsgeding; het bestuur creëerde precedenteren of bouwde daarop voort en behandelde archiefstukken erover als retroacta. Brede beleidslijnen zette het op vele terreinen niet uit: in Leiden liet het bijvoorbeeld niet meteen langs de hele Rijn een stenen kade aanleggen. De geschiedschrijver die achteraf anders verwacht, vraagt teveel of denkt anachronistisch.

Hiernaast probeerden de meeste steden hun directe omgeving te beheersen. Daarmee oogstten zij dikwijls weinig waardering bij de plattelanders.³¹ Verwante gevoelens leefden op het land én in de stad jegens de vertegenwoordiger van het landsbestuur: de schout. Was hij niet een vreemde pottenkijker, een bringer van onrust en ongewenste inmenging? Het ziet er naar uit, dat lokale schepenen nogal eens hun plaatsgenoten in bescherming namen door bij processen een veel lagere straf op te leggen dan de schout als openbaar aanklager had geëist. Dan wreekte zich inderdaad de afwezigheid van een algemeen strafprocesrecht, zoals Thorbecke vanuit 19e-eeuwse optiek al signaleerde.³² Toch ontkwam het platteland veelal niet aan de externe dynamiek vanuit de stad. In Zeeland was die misschien nog sterker dan in Holland. Behartigde in het grote gewest de adel formeel nog steeds veel belangen van de plattelanders in de Statenvergadering, in Zeeland waren het de steden die daar optraden als vertegenwoordiger van het hele eiland waarop zij

lagen of, als het om Walcheren ging, van dát deel waarover zij onder meer het landrecht uitoefenden. En net als in Holland waren vele stedelijke bestuurders er ambachtsheren in de regio; stad en eiland hadden in menig opzicht - defensief, economisch - gedeelde belangen.³³

Besturen op gewestelijk niveau

Met deze constatering nemen wij de overstap naar het gewestelijke niveau. Ook daar geldt weer: we kennen de samenstelling van de instellingen redelijk goed, maar hun optreden in de praktijk veel minder. Zelfs is de principiële vraag naar de aard van de Statencolleges nog maar weinig gesteld. Fruin en zijn tijdgenoten, sprekend over een conservatieve revolutie, zagen de Staten als een ouderwetse instelling omdat deze wilden vasthouden aan bestaande structuren, zich baseerden op oude privileges en hun legitimatie zochten in het verleden. Maar deed de vorstenmacht, door onze 19e-eeuwers beschouwd als modern, niet precies hetzelfde? Gold niet voor iedere 17e-eeuwer dat bewijzen uit het verleden, hoe verder terug hoe liever, de sterkste positie verschaffen? En ook, dat hij hierin een uitgangspunt zag voor modernisering - wat tegelijkertijd inhield: voor aanpassing van de interpretaties van de privilege teksten?³⁴

Het is bekend dat overal in het laat-middeleeuwse West-Europa Statencolleges tot ontwikkeling kwamen en geleidelijk aan bestuurlijke macht voor zich opeisten. Nergens slaagden deze colleges hierin blijvend - met uitzondering nu juist van de Noordelijke Nederlanden. Hier zette met de Opstand een proces in in de richting van collectief bestuur, vertegenwoordigend, van onderaf opgebouwd. Een bestuur dat met zijn eigen bevoegdheden weldra de vorstelijke prerogatieven combineerde. Ruim twee eeuwen lang zou het die combinatie in stand houden. Het zou

niet na korte tijd alweer een deel van zijn bevoegdheden afstaan zoals in Engeland gebeurde met de instelling van het Protectoraat in 1653. Dit bestuur maakte sinds de late Middeleeuwen een eigen ontwikkeling door en stimuleerde een eigen proces van staatsvorming.³⁵

Over de vergaderwijze van de gewestelijke Staten zijn in de literatuur wel algemene beelden gegeven, maar ook veel vragen onbeantwoord gelaten. Ook hier lijken een Oost- en een West-Nederlands model te hebben bestaan; het Oost-Nederlandse onderscheidde zich door een opbouw in kwartieren. We weten dat adel en steden in Staten of kwartieren vertegenwoordigd waren, dat zij ter vergadering steeds vaste plaatsen innamen en er volgens een ijzeren volgorde hun mening gaven. We weten ook allang, dat een zaak niet in stemming werd gebracht, maar dat een bespreking werd afgerond met een conclusie door de voorzitter. En onze toegenomen kennis van het optreden van facties heeft ons geleerd, dat achter menige bespreking blokvorming kan worden verwacht. Op dit punt zijn wij verder gekomen door de ontdekking van particuliere, informele notulen, ter vergadering bijgehouden, die ons een nauwkeuriger beeld geven van de ingenomen standpunten dan de officiële resolutieboeken.³⁶

Uit zulke en verwante bronnen leren we dat, anders dan Thorbecke en in afgezwakte vorm ook Fruin beweerde, iedere afgevaardigde of delegatie bepaald niet alleen maar persoonlijk of lokaal belang najaagde. En ook dat er wel degelijk besluiten werden genomen. Wat zegt bijvoorbeeld de lastbrief die de delegatie van het Zeeuwse Goes in 1627 meekreeg voor haar plaatsbepaling in de Statenvergadering? Op een aantal punten werd de Goese heren een precies omschreven standpunt meegegeven. Maar verder dienden zij 'te hooren de discoursen van d'andere leden, ende naer deliberatie ende examinatie mette respective leden, te advijsen gelijk sij in iusticie sullen

bevinden te behooren'. Stellig: dit bood geen garantie voor permanente eenstemmigheid - maar die was voor vele zaken trouwens ook niet vereist. Een jaar later bijvoorbeeld verweten de Goesenaren de Staten met grote woede, dat dezen geen haast maakten met extra verdedigingswerken op hun eiland terwijl vanuit het Zuiden de vijand dreigend kwam opzetten. Maar in het algemeen spreekt uit de lastbrief een oprechte wil tot overeenstemming en opbouwende besluitvorming.³⁷ Een Statenvergadering bestuurd werkelijk, zo nodig zelfs heel efficiënt. Zij nam besluiten over grote onderwerpen, van heren der aangereikt. Eveneens besliste zij over tal van kleine zaken, die ook bij haar weer via rekestes ter tafel kwamen. Net als bij de steden nam de werkdruk hier sterk toe. Dus lieten ook de Staten van Holland al in de 16e eeuw allerlei zaken door commissies uit hun midden voorbereiden of, zij het veel minder frequent, uitvoeren. Het laatste was veeleer het werk van hun kleine, ambtelijke staf. Een onderzoek met een doctoraal werkcollege naar de Staten van Holland tussen 1625 en ca. 1650 bracht aan het licht, dat rond 1625 het jaarlijkse aantal besognes op gemiddeld 90 lag, globaal op hetzelfde niveau als J.W. Koopmans tussen 1574 en 1588 vaststelde. Maar daarna steeg het tot ongeveer 110 rond 1650. Ook nam het aantal commissieleden er toe: van gemiddeld drie in de late 16e eeuw naar ruim vijf ten tijde van Frederik Hendrik. Dit zijn duidelijke antwoorden op een zwaardere werklust. De ontwikkeling voerde naar vaste commissies met eigen beleidsterreinen in de tweede eeuwheft, en zotezien in de richting van een sterker centraal gewestelijk gezag.³⁸ Onder deze meerhoofdige landsheer functioneerden intussen de stadhouders als hoogste ambtenaar. Het is meer dan duidelijk, dat het oude idee van een structurele tegenstelling Oranje versus regenten de werkelijkheid beslist niet weergeeft. Nergens konden de prinses gezag laten gelden zonder

samenwerking met regenten, leden van de Statenvergadering. Dat ging formeel en praktisch op. Toch stond haaks op hun formele status hun bepaald niet ondergeschikte sociale positie. Als hoogste edelman en soeverein van Orange hadden zij in de samenleving een bijkans vorstelijk aanzien. Door menigeen werden zij dan ook gemakkelijk als de eigenlijke vorst van het gewest beschouwd, als de verpersoonlijking van het hoogste gezag waarvan de werkelijke dragers, de steeds van samenstelling wisselende Staten, nu eenmaal nauwelijks grijpbaar waren en als collectief zeker niet tot de verbeelding spraken.³⁹ Maar dat de prinsen hiermee niet werkelijk vorst waren wordt onder andere bewezen door het ontbreken van een vorstelijke raad naast hen. Achttiende-eeuwse plannen om alsnog zo'n raad te vormen kunnen worden gezien als pogingen om een monarchale ontwikkeling en landelijke centralisatie te stimuleren. Die plannen stuitte echter af op het besef van Willem IV, dat hiermee de formele grenzen van zijn gezag zouden worden overschreden. Niettemin vond er toch wel een sluipende centralisatie vanuit het hof plaats.⁴⁰ Dat niet alle Oranjes op deze zelfde manier met hun bevoegdheden omgingen toont ons de vergelijking van de diplomatieke Frederik Hendrik met zijn autoritaire kleinzoon Willem III. De eerste kende de regels, buiten wel zijn mogelijkheden uit, vooral via benoemingsrechten van stedelijke regenten, en werd door de Staten voortdurend bij beleidsvoorbereiding betrokken. Niet voor niets bond hij zowel zijn zoon Willem II als de Staten in 1640 op het hart 'niewicheid' te vermijden ten behoeve van 'de publique Rust, ende voorspoed vande Regeringhe'.⁴¹ De tweede, in functie gekomen tijdens het Rampjaar 1672 en tijdelijk bekleed met bijzondere bevoegdheden, ontzag zich niet die bevoegdheden vast te houden, via eigen mensen binnens- en buitenslands op te treden en zijn formele meesters op monarchale toon de wacht aan te

zeggen. Nog kort voor zijn dood, in 1702, schreef hij aan de magistraat van Veere met betrekking tot een aanvechtbare benoeming: 'Wij konnen niet twijffelen oft UEdel Mogenden sullen onse dispositie [...] sig niet alleen volcomen laten welgevallen: Maar ook dese occasie wel willen waarnemen, [...] resolutie op dit subject te nemen.' Was getekend 'William R'.⁴² Het was niet toevallig dat de opvolging van Frederik Hendrik in 1647 geruisloos verliep, terwijl na het overlijden van Willem III op grote schaal ongeregelde uitbraken.

Generaliteit

Voor menigeen waren de Oranjes intussen meer dan de gewestelijke stadhouder. Zij werden dankzij hun functies in vele gewesten gemakkelijk gezien als de belichaming van de samenwerking tussen de zeven provinciën. Waren de stadhouders door de Unie van Utrecht niet aangewezen als bemiddelaars in geschillen?⁴³ Vooral in de kleine gewesten beschouwden velen hen als het tegenwicht, zelfs als hun eigen provinciale tegenwicht tegenover het dominante Holland. Deze visie brengt ons bij de samenwerking tussen de gewesten, bij de generaliteit, het samenstel van bestuursorganen waardoor algemene, gemeenschappelijke zaken werden geregeld. Lange tijd zijn deze organen aangeduid als het centrale bestuur. Maar binnen een unie van zeven soevereine staatjes is dat onjuist. Zuiver is het om, met de bestuurskunde, te spreken van intergouvernementele colleges die soms wel supranationale trekjes vertoonden. Eigen soevereiniteit bezaten zij niet. Slechts was aan hen door de gewesten de uitvoering van een tamelijk beperkt aantal soevereine bevoegdheden gedelegeerd. Onder deze colleges namen de Staten-Generaal als beleidsorgaan de eerste plaats in; de Raad van State was het voorbereidende en uitvoerende lichaam, in menig opzicht te vergelijken met Gecommitteerde Raden in de provincie, het dagelijks bestuur van een Statenvergadering.

De werkzaamheden van deze colleges concentreerden zich op terreinen, waarop samenwerking nu eenmaal onvermijdelijk was. Dat waren defensie, financiering van algemeen beleid, en het sluiten van verdragen waaruit de leiding van buitenlandse betrekkingen voortvloeide. Zo stond het al in de Unie van Utrecht. Formeel waren de Staten-Generaal dus opperbevelhebber: zij waren het die het oorlogsbeleid bepaalden. Minder eenvoudig was de leiding der buitenlandse betrekkingen te regelen geweest. Totaan het Twaalfjarig Bestand namen de gewesten als afzonderlijke eenheden aan onderhandelingen deel en ondertekenden zij ook tractaten op eigen naam. Maar rond 1609 werd het gebruik dat provinciale afgevaardigden hun handtekening zetten als lid van de Algemene Staten. De Unie schreef dit echter niet voor en alsnog werd het nergens vastgelegd. Ook hier creëerde men dus weer precedentes. Daardoor bleef het vooreerst mogelijk dat provincies, zelfs steden, afzonderlijk contact hadden met buitenlandse mogendheden of diplomaten. Maar gebruikelijk werd dit steeds minder.⁴⁴

De praktijk voegde aan deze taken in de loop der tijd nog wel een en ander toe. Onder meer gingen de Algemene Staten zich toch bezig houden met zaken van binnenlandse aard die een aantal of alle gewesten raakten. Zo namen zij, in het verlengde van oudere Habsburgse decreten, herhaaldelijk maatregelen tegen politiek gevaarlijk of religieus verderfelijk geacht drukwerk. Maar voor de doorvoering van zulke maatregelen in de provincies bezaten zij geen gezag. De soevereine gewestelijke autoriteiten moesten daarvoor zorgen. Vandaar dat na 1650 het initiatief op dit terrein vrijwel geheel naar de gewesten verschoof en van deze naar de steden.⁴⁵ Binnenslands traden de Algemene Staten alleen direct op als bemiddelaar of arbiter bij diepgaande conflicten, al dan niet in samenwerking met Oranje. Van zulk ingrijpen zijn wij echter nog maar beperkt op de hoogte omdat

ernaar nog geen systematisch onderzoek is verricht.

Het kon niet anders, of ook de gelederen van de Staten-Generaal werden van onderaf opgevuld, vanuit ieder der gewesten. Dit betekende dat gedeputeerden in deze vergadering verderaf stonden van hun plaats van herkomst dan in hun eigen Statenvergadering. De verbinding tussen de generaliteit en stad of dorp liep indirect, via het gewest. Zo ook die van stad van herkomst naar Staten-Generaal. Een Vlissinger in de Algemene Staten was nu primair Zeeuw geworden, een Gouwenaar in de eerste plaats Hollander; zijn natie veranderde daar mogelijk door.⁴⁶ Idealiter zou dit betekenen dat een gewestelijke delegatie in de Staten-Generaal een homogeen standpunt innam. Dat zou ook mooi uitkomen omdat ieder gewest hier formeel één stem had. Maar de praktijk leert - en alleen al het eerder genoemde geval van 1684 toont dit aan - dat de meningen in de delegaties meermalen verdeeld waren, dat daarin gewestelijke, zelfs lokale factievorming doorklonk. Factieverhoudingen stonden hier soms haaks op de formele manier van besluitvorming en konden de slagvaardigheid aanzienlijk belemmeren. Het lijkt niet uitgesloten dat in zulke gevallen de Oranjes meer kans hadden, zich als bovengewestelijk functionaris te presenteren en aan gezag te winnen. Maar dat was toch iets anders dan het uitoefenen van sterke monarchale tegendruk tegen bestuurspraktijken van onderaf.

Bijna van meet af aan was het duidelijk dat een klein college zoals de Staten-Generaal - in de 17e eeuw kwamen hier dagelijks gemiddeld zo'n vijftien leden bijeen - een onvermijdelijk toenemende werkdruk niet aankon. Dus werden ook hier, waarschijnlijk naar het Hollandse voorbeeld, uit de eigen gelederen commissies of 'besognes' ingevoerd voor vooral beleidsvoorbereidend en in mindere mate uitvoerend werk.⁴⁷ Het aantal ervan steeg snel: aanvankelijk waren het er 50 per jaar, rond 1620 werden het er plotseling 250 en rond 1650 waren

er al 350. Tegelijk liep ook het aantal leden ervan op. Al deze commissies werden slechts ad hoc ingesteld. Dat gold ook voor degene die geheime besluiten mochten nemen op naam van de Staten-Generaal - 'secrete' besognes waarvoor vanaf 1631 de griffier der Algemene Staten het schrijfwerk moest doen. Ten onrechte werd achteraf zo'n secreet besogne dikwijls als een vaste commissie beschouwd.⁴⁸

Maar na 1650 deden, alweer net als bij Holland, vaste commissies hun intrede, aarzelend, met vooreerst wisselende benamingen. Leden ervan werden in het laatst der eeuw niet benoemd door de Algemene Staten zelf, maar door de monarchale Willem III, ook al was hij formeel de dienaar van de Hoog Mogenden. Na diens dood bleven de vaste commissies bestaan, maar nu weer zoals het hoorde, met leden, aangewezen door de vergadering zelf. Het aantal vaste besognes schommelde toen tussen de vijftien en twintig, het ledental ervan lag op acht, steeds afkomstig uit een kerngroep van afgevaardigden in de Staten-Generaal. Steevast kwamen zij 's morgens van negen tot elf uur bijeen, voorafgaand aan de plenaire vergadering. Hun agenda maakten zij zelf op, zelf ook - en niet meer de heren Staten - bepaalden zij of hun besprekingen al dan niet geheim zouden zijn.

Onvermijdelijk zou dit na 1747 uitlopen op één grote commissie, in de wandelgangen 't besogne' genoemd, onderverdeeld in departementen met elk een eigen terrein. Hier vielen in feite de beslissingen. De plenaire vergadering, waarvan ook de besogne-leden lid bleven, bekrachtigde die vervolgens meestal snel.⁴⁹ Zo liep hier, juist tegen het einde van de Republiek, een proces in de richting van een slagvaardig generaal bestuur uit op een Engels aandoend systeem, met een kabinet-achtig college dat zelf onderdeel was van de plenaire vergadering. Dit proces maakte ogenschijnlijk een natuurlijke groei door en leek te tenderen naar een landelijk centraal bestuur van vertegenwoordigende

aard. Het voltrok zich dus langs heel andere weg dan de centralistische, monarchale ontwikkelingen elders. Conservatief doet dit proces beslist niet aan.

Conclusie

Op dit punt aangekomen keren wij terug naar Gerard Schaep en zijn Hollandse missie naar Engeland in 1650. Voor 19e-eeuwers zoals Thorbecke en Fruin, die haar overigens niet noemen, was een missie zoals deze nu juist het bewijs voor de onbestuurbaarheid van de Republiek. Buitenlandse zaken behoorden in hun optiek immers te berusten bij een centraal gezag, in 1650 dus bij de Staten-Generaal. En het was toch onaanvaardbaar dat zo'n zending inging tegen de visie van de Oranjeprins van dat moment, Willem II?

Maar de 17e-eeuwse Noord-Nederlander dacht niet centralistisch. Willen wij hem begrijpen dan moeten wij ook niet zo denken. Die 17e-eeuwer ging uit van zijn lokale standpunt, van zijn beperkte natie en andere groepen waartoe hij zich daarnaast rekende. Vanuit die optiek nam hij plaats in lokale, gewestelijke of generaliteitscolleges, of schreef hij desgewenst een rekest aan stadsbestuur, Staten of zelfs Staten-Generaal. De zending van Schaep werd juist noodzakelijk geacht wegens een groeiend aantal rekesten van maatschappelijke groepen - kooplieden, zeevarenden - om steun tegen aanhoudingen en opbrengingen van Hollandse schepen op de Noordzee door Engelse kapers en oorlogsbodems. Onder druk van die rekesten had Holland keer op keer bij de Staten-Generaal aangedrongen op een officiële erkenning van de juist gestichte Engelse Republiek - de Commonwealth - en benoeming van een ambassadeur. Pas toen een generaliteitsbesluit maar uitbleef had het gewest nolens volens tot Schaeps missie besloten.

De hele episode laat zien, hoe gewoon het denken van beneden

naar boven binnen de Republiek was, hoezeer het ook een dynamiek teweegbracht.

Hollands besluit was te rechtvaardigen met een beroep op de gewestelijke soevereiniteit. Maar de kritiek erop was eveneens verklaarbaar: de Staten-Generaal beheersten nu eenmaal meer en meer de buitenlandse betrekkingen, in de praktijk, maar zonder enig formeel, schriftelijk vastgelegd besluit van algemene aard. De Unie van Utrecht was op dit punt voor meerderlei uitleg vatbaar. De bestuurspraktijk was dus niet star, maakte een voortdurende evolutie door doordat precedent op precedent werd gestapeld. Met hun aarzeling om Schaep te zenden toonden de Hollanders aan, dat ook zij zich van die evolutie ten volle bewust waren: zij kenden de precedenter. En dat zij daar niet zomaar tegenin wilden gaan. Er leefden tegenstrijdige belangen en opvattingen, maar er heerste geen bestuurlijke chaos.

Bovendien brengt de commissie van Schaep ons bij een verschijnsel dat wij tot voor kort niet kenden: het commissie- of besognewezen. Schaeps missie was een éénmansbesogne van Holland, andere commissies waren groter van omvang, soms ook langer van duur. Met name bij de Staten-Generaal is de grote lijn in hun ontwikkeling gedurende twee eeuwen zichtbaar geworden, bij andere colleges moet die nog worden nagespeurd. Uit de casus van de Staten-Generaal leren wij in ieder geval, dat er in de Republiek wel degelijk ontwikkelingen waren in de richting van meer efficiëntie in het bestuur als die nodig werd geacht. Het geval Schaep is ons nu bekend. De processen erachter beginnen zichtbaar te worden. Verder onderzoek naar de werking van de Staatse bestuurscolleges moet onze kennis in die processen verbreden en verdiepen. Deze Staatse colleges belichaamden in hun ontwikkeling een autonome lijn in de Europese staatsvormingsprocessen: een lijn in de richting van bestuur via vertegenwoordiging, zonder echte monarchale

tegendruk. Een lijn met een eigen traject, parallel aan de evolutie sinds de late Middeleeuwen van het centrale koningschap in de meeste staten. Pas wanneer ook in andere landen meer studie is gemaakt van de bestuurspraktijken van onderop kan een genuanceerdere internationale vergelijking worden opgebouwd tussen beide parallelle processen. En kan het eigene van de Noord-Nederlandse ontwikkeling nadrukkelijker worden gekarakteriseerd. Er is nog veel werk te doen. Ik hoop daaraan vooreerst mijn bijdrage te kunnen leveren.

Noten

- 1 G.W. Kernkamp, Prins Willem II (Amsterdam 1943) 92-93.
- 2 Deze werden respectievelijk integraal en samengevat gepubliceerd als: S. Groenveld, De Prins voor Amsterdam. Reacties uit pamfletten op de aanslag van 1650. Bussum 1967. Dez., "Een Schaep in 't Schapelandt". Het Hollandse gezantschap van Gerard Schaep Pietersz. naar Engeland'. In: Jaarboek Amstelodamum (Vriendenbundel H.P.J. van der Laan) (Amsterdam 1995) 179-196.
- 3 Over het probleem van de invloed van de eigen tijd op de onderzoeker en diens objectiviteit o.a.: J.M. Romein, In de hof der historie. Kleine encyclopedie der theoretische geschiedenis (Amsterdam 1963) 128-129.
- 4 P.B.M. Blaas, 'The Touchiness of a Small Nation with a Great Past: the Approach of Fruin and Blok to the Writing of the History of the Netherlands'. In: A.C. Duke en C.A. Tamse (ed.), Clio's Mirror. Historiography in Britain and the Netherlands (Zutphen 1985) 133-161. Nederlandse versie in: Dez., Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen (Hilversum 2000) 15-41. Dez., 'Liberalism and History'. In: S. Groenveld en M. Wintle (ed.), Under the Sign of Liberalism: Varieties of Liberalism in Past and Present (Zutphen 1997) 13-32. Nederlandse versie in zijn De burgerlijke eeuw. Over eeuwwenden, liberale burgerij en geschiedschrijving (Hilversum 2000) 74-93. Dez., 'Het karakter van het vaderland. Vaderlandse geschiedenis tussen Wagenaar en Fruin (1780-1840)'. Ibidem, 24-45. H. Smitskamp, Groen van Prinsterer als historicus

(Amsterdam 1940) 54-55, 85, 106-108, 122-123. J. Drentje, Thorbecke. Een filosoof in de politiek (Amsterdam 2004). In kort bestek: Dez., Het vrijste volk der wereld. Thorbecke, Nederland en Europa (Zwolle 1998) 46-54. Over deze periode algemeen: J. van Zanten, Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840 (Amsterdam 2004). N.C.F. van Sas, De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900 (Amsterdam 2005) 399-480.

- 5 Schaepe en zijn plakkaatboek: S. Groenveld, 'Verdicht verleden. Kanttekeningen bij een 17e-eeuws manuscript over Jacoba van Beieren'. In: Hollandse Studiën 7 (Dordrecht 1975) 275-348, aldaar 279. J. Roellevink, "Bewezen met authenticque stukken". Juridisch-oudheidkundige drijfveren tot het uitgeven van teksten op het terrein van de vaderlandse geschiedenis in de 18e eeuw'. In: K. Kooijmans e.a. (ed.), Bron en publikatie. Voordrachten en opstellen over de ontsluiting van geschiedkundige bronnen, uitgegeven bij het 75-jarig bestaan van het Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis ('s-Gravenhage 1985) 78-99.
- 6 J.R. Thorbecke, 'Simon van Slingelandt's toeleeg om den staat te hervormen'. In zijn Historische Schetsen. 2e druk ('s-Gravenhage 1872) 66-83. Dit artikel stamt uit 1841. Het was Thorbeckes rede bij het neerleggen van het Leidse rectoraat dat jaar, en kent allerlei toespelingen op toen actuele politieke ontwikkelingen. Drentje, Thorbecke, 340-341, vgl o.a. 223-238, 245-246, 290-298. Zie eveneens: C.H.E. de Wit, 'Thorbecke, staatsman en historicus'. In zijn Thorbecke en de wording van de Nederlandse natie (Nijmegen 1980) 7-170, vooral 53-94.
- 7 Thorbecke, 'Slingelandt', 73. Blaas, 'Karakter', passim. Drentje, Thorbecke, 341.
- 8 Smitskamp, Groen van Prinsterer, 7-9, 21-23, 69, 82, 93-95, 105-113, 155-157. G.J. Schutte, Mr. G. Groen van Prinsterer (Goes 1976) 29-54.
- 9 R. Fruin, 'De drie tijdvakken der Nederlandsche geschiedenis'. In: R. Fruin, Verspreide Geschriften. 10 Dln. ('s-Gravenhage 1900-1905) I, 22-48. Het stuk werd in 1865 in De Gids gepubliceerd. Vgl. J.W. Smit, Fruin en de partijen tijdens de Republiek (Groningen 1958) 117-119, 151-160. Blaas, 'Touchiness', 141-147.
- 10 I. Schöffer, 'De colleges van Thorbecke en Fruin'. Inleiding bij de

herdruk van R. Fruin, Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek (uitgegeven door H.T. Colenbrander, 2e bijgewerkte druk 1922) ('s-Gravenhage 1980) v-xix, aldaar x. Drentje, Thorbecke, 295-297, 583 n. 159.

- 11 De uitgave werd verzorgd door H.T. Colenbrander en verscheen in 's-Gravenhage 1901; een tweede verbeterde druk kwam uit in 1922, een reprint hiervan in 1980. Zie ook de vorige noot.
- 12 Fruin-Colenbrander, Geschiedenis, 209-213.
- 13 R. Fruin, 'De schoolwet in de Eerste kamer (1889)'. In: Fruin, Verspreide Geschriften X, 349-357, aldaar 354 noot 1: brief aan P.F. Hubrecht.
- 14 Overzicht van de door bronnenpublicatie aan te vullen leemten der Nederlandsche geschiedkennis. 2e druk ('s-Gravenhage 1950) 21-98.
- 15 I. Schöffer, 'Ons tweede tijdvak'. In zijn Veelvormig Verleden. Zeventien studies in de vaderlandse geschiedenis (Amsterdam 1987) 15-26. Verder toegespitst: G. de Bruin, 'Het politiek bestel van de Republiek: een anomalie in het vroegmodern Europa?' In: Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden 114 (1999) 16-38. Vanuit een andere invalshoek is de vraag naar 'Nederlands eigen' opnieuw gesteld door H. te Velde, Regentenmentaliteit. Hoe Nederlands is politiek in Nederland? (Leiden 2006) (inaugurele rede Universiteit Leiden). Vgl. A.J. Slavin, The 'New Monarchies' and Representative Assemblies. Medieval Constitutionalism or Modern Absolutism? (Lexington, Mass. 1964). W. Hubatsch, Absolutismus. Darmstadt 1973.
- 16 J.H. Swildens, Politiek belang boek voor dit provisioneel tijdperk. Z.p. 1795 (Pamflet Knuttel nr. 22540). Geciteerd door P. Geyl, 'De Bataafse revolutie'. In zijn Studies en strijdschriften (Groningen 1958) 235-256, aldaar 244. Vgl. Van Sas, Metamorfose, 74-75, 106-109, 281-284.
- 17 S. Groenveld, 'Natie en nationaal gevoel in de zestiende-eeuwse Nederlanden'. In: Scrinium et scriptura. Opstellen aangeboden aan J.L. van der Gouw (Groningen 1980) 372-387. In uitgebreidere vorm herdrukt: "Natie" en "patria" bij zestiende-eeuwse Nederlanders'. In: N.C.F. van Sas (ed.), Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940 (Amsterdam 1999) 55-81. Dez., Verlopend Getij. De Nederlandse Republiek en de Engelse

- Burgeroorlog 1640-1646 (Dieren 1984) 15-22, 55-66 (dissertatie Rijksuniversiteit te Leiden). Het dynamische element in de nationale gevoelens ontbreekt in de overigens waardevolle studie van H. de Schepper, 'Belgium Nostrum' 1500-1650. Over Integratie en Desintegratie van het Nederland (Antwerpen 1987).
- 18 S. Groenveld, Verlopend getij, 65.
- 19 L. Kooijmans, Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw (Amsterdam 1997). Vgl. over diverse vormen van vriendschap ook J. Zijlmans, Vriendenkringen in de zeventiende eeuw: verenigingsvormen van het informele culturele leven te Rotterdam ('s-Gravenhage 1999). W. Frijhoff en M. Spies, 1650. Bevochten eendracht ('s-Gravenhage 1999) 213-218. S. Groenveld, 'Een heer van stand? Over de plaats van Constantijn Huygens in de zeventiende-eeuwse samenleving'. In: Jaarboek van de Maatschappij der Vaderlandse Letterkunde 1986-1987, 189-200. Dez., "'Een out ende getrouw dienaar, beyde van den staet ende welstant in t'huys van Oragnen". Constantijn Huygens (1596-1687), een hoog Haags ambtenaar'. In: Holland. Regionaal-historisch tijdschrift 20 (1988) 3-32. Dez., "'C'est le pere, qui parle". Patronage bij Constantijn Huygens (1596-1687)'. In: Jaarboek Oranje-Nassau Museum 1988, 52-107. Over nepotisme en andere vormen van patronage of cliëntelisme: G.H. Janssen, Creaturen van de macht. Patronage bij Willem Frederik van Nassau (1613-1664) (Amsterdam 2005) (dissertatie Universiteit Leiden).
- 20 D.J. Roorda, Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties (Groningen 1961). M. van der Bijl, Idee en Interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715 (Groningen 1981).
- 21 S. Groenveld, Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden (Hilversum 1990). Dez., 'Holland, das Haus Oranien und die anderen nordniederländischen Provinzen im 17. Jahrhundert. Neue Wege zur Faktionsforschung'. In: Rheinische Vierteljahrsblätter 53 (1989) 92-116. Dez., 'Nassau contra Oranje in de 17e-eeuwse Republiek'. In: Jaarboek Oranje-Nassau Museum 1997, 11-54. Dez., 'Gemengde gevoelens. De relaties tussen Nassaus en Oranjes als stadhouders en kapiteins-generaal'. In: S. Groenveld, J.J. Huizinga en Y.B. Kuiper (ed.), Nassau uit de schaduw van Oranje (Franeker 2003) 23-43. Dez., 'De "Heeren van Ter Goes" in de zeventiende eeuw. Stad - eiland - gewest - generaliteit'. In: Goes zeshonderd jaar stad. Drie studies over zijn geschiedenis (1405-2005) (Goes 2005) 26-65. Dez., 'De Oranjes als markiezen van Veere. Hun politieke invloed in Zeeland en de stad Veere, 1581-1702'. Nog te verschijnen.
- 22 S. Groenveld, Was de Nederlandse Republiek verzuild? Over segmentering van de samenleving binnen de Verenigde Nederlanden. Rede. (Leiden 1995). Dez., Huisgenoten des geloofs. Was de samenleving in de Republiek der Verenigde Nederlanden verzuild? (Hilversum 1995). Dez., 'Verzuilde doopsgezinden in vroeg achttiende-eeuws Haarlem. Enkele aanzetten voor nieuw onderzoek'. In: H. Brokken e.a. (ed.), Hart voor Haarlem. Liber Amicorum voor Jaap Temminck (Haarlem 1996) 127-158. Dez., "'Sy laeten geen en Beedelaer onder haer zyn". Diaconale zorg vóór 1900'. In: S. Groenveld, J.P. Jacobszoon en S.L. Verheus (ed.), Wederdopers, Menisten, Doopsgezinden in Nederland, 1530-1980 (Zutphen 1980; 3e dr. 1993) 119-145. Dez., J.J.H. Dekker en R.Th.M. Willemse, Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderruizen (Hilversum 1997) 11-251. Dez., "'For the Benefit of the Poor": Social Assistance in Amsterdam'. In: P. van Kessel en E. Schulte (ed.), Rome - Amsterdam. Two Growing Cities in Seventeenth-Century Europe (Amsterdam 1997) 192-208.
- 23 M. Prak, Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820 (Nijmegen 1999) 17-27, 132-136 en passim.
- 24 C.A. Davids, 'Neringen, hallen en gilden. Kapitalisten, kleine ondernemers en de stedelijke overheid in de tijd van de Republiek'. In: C.A. Davids, W. Fritschy en L.A. van der Valk (ed.), Kapitaal, ondernemerschap en beleid. Studies over economie en politiek in Nederland, Europa en Azië tot heden (Amsterdam 1996) 95-120. J. Lucassen, 'Labour and early modern economic development'. In: C.A. Davids en J. Lucassen (ed.), A Miracle mirrored. The Dutch Republic in European Perspective (Cambridge 1995) 367-409. P. Lourens en J. Lucassen, 'Ambachtsgilden in Nederland. Een

beknopt overzicht.' In: K. Goudriaan e.a., *De gilden in Gouda* (Gouda/Zwolle 1996) 10-14. P. Knevel, *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland, 1550-1700* (Hilversum 1994). H. Roodenburg, 'Naar een etnografie van de vroegmoderne stad: de "gebuyrten" in Leiden en Den Haag'. In: P. te Boekhorst e.a. (ed.), *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1800. Een historisch-antropologisch perspectief* (Meppel/Amsterdam/Heerlen 1992) 219-243. G. Dorren, *Eenheid en verscheidenheid. De burgers van Haarlem in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2001) 67-130. M. Wijsman, *Samen sterk. De Leidse gebuurten in de zeventiende eeuw*. (Leiden 2002) (doctoraalscriptie Universiteit Leiden). Dez., "'Prince van Letterrijk": de Leidse gebuurten in de 17de eeuw'. In: *Leids Jaarboekje* 95 (2003) 91-118. K. Walle, *Buurthouden. De geschiedenis van burengebruiken en buurtorganisaties in Leiden (14e-19e eeuw)* (Leiden 2005).

- 25 W. Frijhoff, 'Katholieke toekomstverwachting ten tijde van de Republiek: structuur en grondlijnen tot een interpretatie'. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 98 (1983) 430-459, aldaar 435-441. Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 358-359. Vgl. o.a. G. Ackermans, *Herders en huurlingen. Bisschoppen en priesters in de Republiek (1663-1705)* (Amsterdam 2003) 45-46.
- 26 R.C.J. van Maanen, *Doorgaande beweging* (Leiden 2004) 5-6 (inaugurale rede Universiteit Leiden).
- 27 Voor het Oost-Nederlandse model biedt zeer veel informatie: J.C. Streng, 'Stemme in staat'. *De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795* (Hilversum 1997) (dissertatie Universiteit Leiden).
- 28 A.S. de Blécourt, *Ambacht en Gemeente. De regeering van een Hollandsch dorp gedurende de 17e, 18e en 19e eeuw* (Zutphen 1912). W.J. Formsma, 'Vormen van bestuur ten plattelande in de Noordoostelijke provincies vóór 1795'. In: *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 3 (1948-1949) 21-41, 161-178. A.Th. van Deursen, *Een dorp in de polder. Graft in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1994). J.L. van der Gouw, *Het ambacht Voorschoten* (Voorburg 1956). C. Trompetter, *Leven aan de rand van de Republiek. Stad en gericht Almelo 1580-1700* (Amsterdam 2006).
- 29 G.F. van der Ree-Scholtens (ed.), *Deugd boven geweld. Een*

geschiedenis van Haarlem, 1245-1995 (Hilversum 1995) 146-153. R.C.J. van Maanen en S. Groenvelde (ed.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad. Deel 2* (Leiden 2003) 55-62. Walle, *Buurthouden*, 77-86. Roodenburg, 'Etnografie', 243.

- 30 H.F.K. van Nierop, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic'. In: P. Blickle (ed.), *Resistance, Representations and Community* (Oxford 1997) 272-290. S. Groenvelde, "'Het Mekka der schrijvers"? Statencolleges en censuur in de zeventiende-eeuwse Republiek'. In: H. Duits, A.J. Gelderblom en M.B. Smits-Veldt (ed.), *Eer is het Lof des Deuchts. Opstellen aangeboden aan Fokke Veenstra* (Amsterdam 1986) 225-245. Dez. en J.B. den Hertog, 'Twee musici, twee stromingen. Een boek-octrooi voor Anthoni van Noordt en een advies van Constantijn Huygens'. In: A. Th. van Deursen, E.K. Grootes en P.E.L. Verkuyl (ed.), *Veelzijdigheid als levensvorm. Facetten van Constantijn Huygens' leven en werk* (Deventer 1987) 109-127. Dez., 'The Dutch Republic, an island of liberty of the press in 17th century Europe? The authorities and the book trade'. In: H. Bots en F. Waquet (ed.), *Commercium Litterarium. La communication dans la République des Lettres (1600-1750)* (Amsterdam 1994) 281-300.
- 31 C. Lesger, *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd* (Hilversum 1990). D. Aten, 'Als het gewelt comt...' *Politiek en economie in Holland benoorden het IJ 1500-1800* (Hilversum 1995).
- 32 G. van der Kooi, 'De Wynberch des Heren'. *Dissenters en dopers op Texel, 1514-1572* (Hilversum 2005) (dissertatie Universiteit Leiden). S. Groenvelde, "'Vanden Hujze te Mijden". P.C. Hooft als drost, kastelein, baljuw en grootofficier'. In: *De Muiderkring zeven maal zeven 1954-2004* ('s-Gravenhage 2004) 31-55. Dez., 'Heren van Ter Goes', 51-52. Ook in de stad Leiden zijn verwante gevoelens van argwaan jegens de schouten te signaleren. Vriendelijke mededeling van prof. dr. R.C.J. van Maanen. Vgl. M. Prak, 'Burgers in beweging. Ideaal en werkelijkheid van de onlusten te Leiden in 1748'. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 106 (1991) 365-393, aldaar 381. Over stedelijke schouten o.a.: H. Goudappel en F. Snapper, 'Het Leidse schoutsambt'. In: *Leids Jaarboekje* 71 (1979) 31-58. M. Hell,

- ”Kennen, respecteren ende gehoorsamen”. Amsterdamse schouten en hun ambt’. In: *Jaarboek Amstelodamum* 89 (1997) 11-42.
- 33 Groenveld, ‘Heren van Ter Goes’, 38-53. Dez., ‘Oranjes als markiezen van Veere’.
- 34 J.J. Woltjer, ‘Dutch Privileges, Real and Imaginary’. In: A.C. Duke en C.A. Tamse (ed.), *Britain and the Netherlands, V: Some Political Mythologies* (‘s-Gravenhage 1975) 19-35. M. van Gelderen, *Op zoek naar de Republiek. Politiek denken tijdens de Nederlandse Opstand (1555-1590)* (Hilversum 1991). Dez., *The Political Thought of the Dutch Revolt 1555-1590* (Cambridge 1992). S. Groenveld, *Hooft als historieschrijver* (Weesp 1981) 23-29.
- 35 S. Groenveld, ‘Der Friede von Münster als Abschluss einer progressiven Revolution in den Niederlanden’. In: K. Bussmann en H. Schilling (ed.), 1648: *Krieg und Frieden in Europa. Politik, Religion, Recht und Gesellschaft*. 2 Dln. (Munster 1998), 123-132. Zie ook diverse bijdragen in H.W. Blom, W.P. Blockmans en H. de Schepper (ed.), *Bicameralisme. Tweekamerstelsel vroeger en nu* (‘s-Gravenhage 1992).
- 36 J.A. Veenendaal-Barth, V.L. Vree e.a. (ed.), *Particuliere Notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640 door N. Stellingwerff en S. Schot* (‘s-Gravenhage 1987-2005). Niet uitgegeven wordt het gedeelte van deze notulen dat de jaren 1640 omspannt. In het Streekarchief Leiden bevinden zich bovendien registers met notulen van de besprekingen in de Staten van Holland, door de stadspensionaris Pieter Burgersdijk bijgehouden in de jaren 1666-1689 (inv. nr. 9294-9306) die voor de betreffende periode van even groot belang zijn als die van Stellingwerff en Schot voor de eerste eeuwheft, maar totnogtoe nauwelijks zijn gebruikt. Over particuliere notulen: N. Japikse, ‘Verslag van een onderzoek naar ongedrukte resolutiën der Staten van Holland na 1572’. In: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 28 (1907) lxxviii-cxiii.
- 37 Groenveld, ‘Heren van Ter Goes’, 48-49. Dez., *Evidente factiën, passim*. Dez., ‘Oranjes als markiezen van Veere’.
- 38 J.W. Koopmans, *De Staten van Holland en de Opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588* (‘s-Gravenhage 1990) 199-202, 285-287. G. de Bruin, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* (‘s-Gravenhage 1991) 156-169 en 281-286. S. Groenveld, *De werkwijze van de Staten van Holland ca. 1625-1650* (Leiden 1993). Nog niet gepubliceerd. Dez., ‘”Edele Mogende Heeren”. De Gecommitteerde Raden van het Zuiderkwartier als besogne van de Staten van Holland ten tijde van Frederik Hendrik’. In: M. Bruggeman e.a. (ed.), *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A. Th. van Deursen* (Amsterdam 1996) 169-192, aldaar 172. Over één van deze commissies, de ‘commissie van Leiden’ onder presidentschap van de Leidse stadspensionaris, handelend over religieuze zaken, zie: R.C.J. van Maanen, ‘Een Hollands besogne in Leidse bronnen. De commissie voor de kerkelijke zaken van de Staten van Holland’. In: M.A. Ebben en F.P. Wagenaar (ed.), *De cirkel doorbroken. Met nieuwe ideeën terug naar de bronnen. Opstellen over de Republiek* (Leiden 2006) 42-55. Vgl. Groenveld, ‘Dutch Republic, island of liberty’, 299-300. Vgl. W.E. Meiboom, *Inventaris van het archief van de gedeputeerden van Haarlem ter dagvaart van de Staten van Holland, (1589) 1603-1787* (‘s-Gravenhage 1990). Dit betreft de ‘commissie van Haarlem’ over juridische zaken.
- 39 S. Groenveld, ‘Prinzen in einer Republik. Die Stellung des Hauses Oranien-Nassau in den Niederlanden im Goldenen Jahrhundert’. In: *Vernissage* 7/7 (1999) 30-43. Dez., ‘Princes and regents. The Relations between the Princes of Orange and Dutch Aristocrats and the Making of Dutch Foreign Policy in Theory and Practice during the Seventeenth Century’. In: R.G. Asch, W. Eckart Voss en M. Wrede (ed.), *Frieden und Krieg in der Frühen Neuzeit. Die europäische Staatenordnung und die aussereuropäische Welt* (München/Paderborn 2001) 181-192.
- 40 S. Groenveld, *De Winterkoning. Balling aan het Haagse hof* (‘s-Gravenhage 2003) 29. O. Mörke, ‘Stadtholder’ oder ‘Staetholder’? Die Funktion des Hauses Oranien und seines Hofes in der politischen Kultur der Republik der Vereinigten Niederlande im 17. Jahrhundert (Munster 1997). A.J.C.M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (‘s-Gravenhage 1989) 169-177 en passim.
- 41 *Landeshauptarchiv Sachsen-Anhalt te Dessau, Abt. Dessau, A7b,*

- inv. nr. 122, 3vo, 29 april 1640: Voorschriften van Frederik Hendrik voor Willem II voor het geval deze hem tijdens zijn minderjarigheid als stadhouder zou moeten opvolgen. Zie S. Groenveld, 'Frederik Hendrik en zijn entourage. Een politieke levensschets'. In: Vorstelijk verzameld. De kunstcollectie van Frederik Hendrik en Amalia. Catalogus Mauritshuis ('s-Gravenhage 1997) 18-33.
- 42 Zeeuws Archief te Middelburg, Collectie handschriften, inv. nr. 117, 13 januari 1702: Willem III aan Veere. Vgl. D.J. Roorda, 'De Koning-Stadhouder'. In zijn Rond prins en patriciaat. Verspreide opstellen (Weesp 1984) 118-142. Dez., "Le secret du Prince". Monarchale tendenties in de Republiek 1672-1702. Ibidem, 172-192. S. Groenveld, "J'équippe une flotte très considerable". The Dutch side of the Glorious Revolution. In: R.A. Beddard (ed.), The Revolutions of 1688. The Andrew Browning Lectures 1988 (Oxford 1991) 213-245. Dez., 'William III as stadholder: prince or minister?' In: E. Mijers en D. Onnekink (ed.), Redefining William III (Aldershot, Hants 2007), 17-37.
- 43 S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg, 'Die originale unie metten acten daernaer gevolcht'. In: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg (ed.), De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte ('s-Gravenhage 1979) 5-55. A.Th. van Deursen, 'Tussen eenheid en zelfstandigheid. De toepassing van de Unie als fundamentele wet'. Ibidem, 136-154.
- 44 S. Groenveld, Verlopend getij, 66-74.
- 45 S. Groenveld, 'Mekka der schrijvers', passim. I. Weekhout, Boekencensuur in de Noordelijke Nederlanden. De vrijheid van drukpers in de zeventiende eeuw ('s-Gravenhage 1998).
- 46 S. Groenveld, 'Heren van Ter Goes', 53-64.
- 47 S. Groenveld, 'De institutionele en politieke context'. In: J.Th. de Smidt, Joh. de Vries e.a. (ed.), Van Tresorier tot Thesaurier-Generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager (Hilversum 1996) 55-88. Dez., Secrete en andere besognes. De Staten-Generaal en hun werkwijze tussen 1625 en 1650 (Leiden 1991). Niet gepubliceerd verslag van een doctoraal werkcollege.
- 48 S. Groenveld, Verlopend getij, 74-89. Zie voor de verouderde visie op 'het secreet besogne' tijdens Frederik Hendrik onder andere: P. Geyl. Oranje en Stuart (Zeist/Arnhem/Antwerpen 1963) 13-39.
- 49 A.Th. van Deursen, 'De Raad van State onder de Republiek van 1588-1795'. In: Raad van State 450 jaar ('s-Gravenhage 1983) 68-71. J. Aalbers, De Republiek en de vrede van Europa. De buitenlandse politiek van de Republiek der Verenigde Nederlanden na de Vrede van Utrecht (1713) (Groningen 1980) 159-165. N.M. Japikse, 'De Staten-Generaal in de achttiende eeuw'. In: 500 Jaren Staten-Generaal in de Nederlanden. Van Statenvergadering tot volksvertegenwoordiging (Assen 1964) 100-104. De Bruin, Geheimhouding, 141-151, 176-180. Gabriëls, Heren als dienaren, 307-308, 341-342, 351, 360, 421-425.

In deze reeks verschijnen teksten van oraties en afscheidscolleges.

Meer informatie over Leidse hoogleraren:
Leidsewetenschappers.Leidenuniv.nl

PROF.DR. S. GROENVELD

- 1966   Doctoraal examen Geschiedenis en Nederlandse taal- en letterkunde (cum laude), Universiteit van Amsterdam.
- 1966   Fibulaprijs.
- 1975   Wetenschappelijk hoofdmedewerker, vanaf 1984 Universitair hoofddocent Vaderlandse Geschiedenis, Universiteit Leiden.
- 1984   Promotie Universiteit Leiden.
- 1990-   Samenstelling en leiding, samen met prof.dr. A.Th. van Deursen (VU), van het NWO-programma Cultuurgeschiedenis van de Republiek in de zeventiende eeuw met 21 deelprojecten.
- 1993   Hoogleraar Geschiedenis en Cultuur van de Republiek der Verenigde Nederlanden.
- 1994-1998   Lid Nationaal Comité Herdenking Vrede van Munster, 1648.
- 2002-   Voorzitter Vlaams-Nederlandse Vereniging voor Nieuwe Geschiedenis.

Mijn vak, de geschiedenis van Nederland, met name in de periode van mijn leeropdracht, boeit mij zeer sterk omdat het een voortdurende verdieping biedt van leven en werk in de eigen omgeving. Historische sensatie, herkenning van verbindingen tussen heden en verleden spelen daarbij een voorname rol. Bovendien biedt werken in het eigen verleden de mogelijkheid, de meeste en geschiktste bronnen te vinden en te kunnen bestuderen betreffende dit verleden. Aanwezigheid van zulke bronnen zet aan tot wetenschappelijk onderzoek. Het onderwijs daarnaast aan in principe geïnteresseerde studenten biedt bij uitstek de kans, dezen te enthousiasmeren voor dit vak, en hun de weg te wijzen en technieken te leren, juist aan de hand van het aanwezige bronnenmateriaal, die nodig zijn om ook zelfstandig onderzoek te verrichten.

Universiteit Leiden